

“När slutaren rasslar känner man att man lever”

En studie i pensionärers fotograferande

Uffe Berggren

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Examensarbete 15 hp

Etnologi

Etnologi - Magisterkurs

Vårterminen 2017

Handledare: Lars Kaijser

"When the shutter rattles you feel like living"

An ethnological study of pensioners' photography

Stockholms
universitet

”När slutaren rasslar känner man att man lever”

En studie i pensionärers fotograferande

Uffe Berggren

Abstract

This Ethnological study, based on interviews with 8 pensioners with photography as a hobby aims at finding the reasons the pensioners indicate are vital to them choosing photography as a hobby. The theoretical framework consists of Arnold Van Gennep's ideas about Rites of Passage and Gilles Deleuze's theories of Becoming as a way to understand transitions in life. The results indicate that most of the interviewed persons seem to make a rather seamless transition from working life into retirement. The ones bringing their photo-hobby with them from earlier in life seem to make the smoothest transition of all.

Nyckelord/Keywords

Photo-hobby, photography, pensioners, active retirement, Van Gennep, Deleuze

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.2 Undersökningen.....	3
1.3 Forskningsöversikt	3
1.4 Teoretiska perspektiv/begrepp.....	5
1.5 Disposition.....	7
2. Att lämna en invand värld.....	9
2.1 Det digitala fotots egenheter	11
2.2 Glimtar ur berättelser	12
2.3 Kriterier som påverkar fotohobbyn	15
2.4 Väljer egen ambitionsnivå	16
2.5 Övergång från yrkesliv till pensionärliv	18
3. Mellan skilda världar	20
3.1 Favoritmotiv.....	22
3.2 En bild är subjektiv	25
3.3 Om det egna fotograferandet	26
4. Att ta en ny värld i besittning	28
4.1 Allt faller inte på plats genast	30
4.2 Fotograferandets produktion av mening	31
4.3 Närvarokänsla	32
4.4 Strategier för fotograferande	33
4.5 Sömlös övergång till fotograferande pensionär.....	34
5. Slutdiskussion	36
5.1 Var de teoretiska ansatserna användbara?	37
5.2 Denna uppsats som forskning.....	38
5.3 Resultat.....	38
5.4 Framtida forskning	40
Litteratur.....	41

1. Inledning

Att gå i pension och träda in i människans tredje ålder är antagligen ett av de skiften i en persons liv som bjuder på mest förändring jämfört med andra övergångar. Även om det finns nyckelåldrar att passera som 15 år som straffålder och sexpartner och numera 18 år som myndighetsålder, så pekar de stadierna i livet på sätt och vis framåt. Vi 15 år har personen blivit så vuxen att det legala systemet anser att det kan utkräva ansvar för begångna handlingar, individen kan också fungera som legal sexpartner. Det kan kanske sägas om pensionsåldern också, den pekar på en tid efter yrkeslivet. Det handlar om en övergång från ett stadium till ett annat. Vad gäller pensioneringen kan personen uppleva förlust i form av att yrkesidentiteten inte längre gäller och ängslan över vad det kommer att innebära att bli pensionär. Med en växande andel av befolkningen som når de kritiska åldrarna 65 eller 67 år står allt fler i hygglig psykisk och fysisk kondition inför denna förändring. Eftersom de flesta inte är förbrukade kan många fråga sig vad de ska syssla med efter yrkeslivet.

De som redan har ett fritidsintresse, en hobby, kan tänkas fundera på att skala upp den sysselsättningen och ägna sig mer åt till exempel golf, frimärkssamling, musik, båtliv, släktforskning eller något annat de redan har startat en verksamhet inom. Värre kan det vara för dem som inte haft något mer än yrkeslivet och familjen att fylla livet med. Vid pensioneringen är yrkeslivet oftast ett avslutat kapitel, barnen är vuxna och barnbarnen är kanske inget ansvar, utan mer en distraktion.

För egen del har jag fotograferat mer eller mindre kontinuerligt sedan 1961. Utövändet eskalerade under yrkeslivet när automatiska analoga kameror blev tillgängliga och arbetsgivare såg möjligheten att sluta att anlita professionella fotografer. Sedan den digitala kameran nådde omkring sex megapixlars vikt kring 2003 och jag såg möjligheten att mejla bilder till uppdragsgivare, snarare än att skicka dem via traditionell postgång, har jag inte tagit en enda analog bild.

Jag gick i pension 2010 och tänkte att jag skulle ägna mig åt en billig aktivitet. Förstahandsvalet blev studier vid universitetet. Ett par år senare började jag arrangera

stadsvandringar och använde fotografi som minnesanteckningar när jag rekognoserade miljöer.

Under vårvintern 2014 började jag tillbringa alltmer tid med kameran i handen under promenader i Stockholm. Efterhand började jag även fotografera människor i olika situationer, initialt som storleksindikatorer för den arkitektur jag tog bilder av. Jag hade börjat syssla med gatufotografi, som trots namnet, mer har en kärna av människa än gata. Ett halvår senare var jag medlem i en av Stockholms fotoklubbar där jag under ett år var sammankallande för en gatufotogrupp som träffades cirka åtta gånger per år för att fotografera tillsammans, fast utspridda på olika ”intressanta” adresser i Stockholm. Det som slog mig var att merparten av medlemmarna i gruppen var pensionärer och många av dem var noviser på gatufoto och även fotografering i allmänhet.

Min egen historia är en av historierna om fotografering efter pensionsåldern. Andra har inte fotograferat mycket under livsloppet, men de ser en möjlighet att syssla med något som gör att de kommer utomhus, kanske förverkligar sig själva eller skapar sociala kontakter.

1.1 Syfte och frågeställningar

I denna undersökning vill jag undersöka hur några pensionärer som har eller skaffar sig fotograferande som hobby hanterar omställningen från yrkeslivet. Under pensionärlivet finns tid att syssla med saker av lust snarare än för försörjning. Syftet med denna studie är att försöka identifiera varför och hur valet faller på fotografering som intresse och verksamhet efter pensioneringen.

Genom att studera hur de fotograferande pensionärerna betraktar sin hobby hoppas jag kunna bidra till det kulturvetenskapliga forskningsfältet kring hur övergången från yrkesliv till ett pensionärliv med en hobby i form av fotografering formas kulturellt. Frågorna till undersökningen ligger i följande härad: Varför börjar någon syssla med fotografi efter pensionen? Vad är det för mening som produceras när vi tar tiotusentals fotografier under till exempel en vinter? Handlar det om att skapa ett nytt socialt sammanhang? Ersätter de pensionerade sin gamla yrkesroll med att försöka bli respekterade som fotografer, med eller utan stort F. Svaren på dessa frågor torde generera en bild av hur de intervjuade beskriver och värderar sin fotohobby.

1.2 Undersökningen

Undersökningen koncentreras på hur pensionärerna i studien kommer att syssla med fotografering. Det fotografiska uttrycket, vilka motiv som finns representerade är inte det viktiga i denna studie, här ligger tyngdpunkten på den fotografiska praktiken. Personen ger sig ut för att fotografera, eller har åtminstone kameran med sig på väg till någon annan aktivitet. Under våren 2017 gjordes intervjuer med åtta pensionerade personer (62-78 år) som har visat ett dokumenterat fotointresse. I det följande görs ingen koppling till ålder när de intervjuade kommer till tals. Det är ett sätt att, förutom ett påhittat namn, garantera intervjupersonerna anonymitet. Åldersspannet hos de intervjuade placerar mig, med mina 70 år, i mitten av gruppen. Avgränsningen är också sådan att jag, med de förhandsinformationer jag hade, undvikit att ta med personer som försöker skaffa sig en inkomst i större skala på sitt fotograferande. Intervjupersonerna har skiftande yrkesbakgrund, några har arbetat som tjänstemän, inom vården, några som hantverkare och ytterligare några inom media och grafisk industri. Det rör sig om personer som jag träffat i fotografiska sammanhang som fotoklubbar, vernissager, fotopromenader och liknande aktiviteter. De visste således på förhand vem jag var. De tillbringar åtskillig tid med att utöva olika aspekter av sitt intresse. Ämnen som diskuterades under intervjuerna var till exempel: Har de fotograferat tidigare under livet? Bestämde de sig en dag för att köpa en dyr kamera och började göra bilder? Vad driver dem att fortsätta? Betraktar de sig själva som ”tekniska” fotografer eller nöjer de sig med att använda programval på kameran?

Metoden som använts är intervjuer. De flesta intervjuer har ägt rum på ett kafé eller i någons hem. Eftersom tiden rann iväg blev de två avslutande intervjuerna utförda via telefon. Alla intervjuer har spelats in på mp3-spelare. Intervjutiden ligger mellan 75 och 105 minuter. Jag var i främsta rummet ute efter att förstå en tidslinje i intervjupersonernas liv – hur de använt fotografi under sina liv. Som mål två under intervjuerna försökte jag få grepp om hur de värderar och betraktar fotografiets roll i sina liv.

1.3 Forskningsöversikt

Med en växande andel av befolkningen som blir pensionärer har det också skrivit mycket om denna övergång till en ny fas i livet. Pensioneringen innebär en förändring i grunden av livet och jag hittade lätt ett antal avhandlingar som på olika sätt tar sig an denna förändring från ett medicinskt eller psykologiskt angreppssätt.

Ingrid Djukanovic (2017) konstaterar i sin undersökning att fler äldre män än kvinnor uppvisade symptom på depression efter pensioneringen och en fjärdedel av dem använde antidepressiva läkemedel. Magnus Nilsson (2008) resonerar kring välbefinnandets vikt för äldre medborgare, depressionen tycks lura bakom hörnet för de flesta efter pensioneringen även i hans undersökning. Erika Werner (2012) resonerar kring att anpassning till förändringar, som pensionering, på det stora hela handlar om att ”klara av” och Werner menar att genom att använda begreppet ”coping” kan man beskriva en människas förmåga att hantera och ta sig igenom en stressande eller på annat sätt känslomässigt tuff situation. Maria Sjölund (2012) studerade äldre som dansade och de intervjuade framställde meningsfull och självvald aktivering som ett för dem viktigt och bra sätt att hantera sitt åldrande på. Några i Sjölundts studie påtalade att de hade svårt att acceptera vila och att de även hade genomgått perioder med för mycket självpåtagen aktivitet efter pensioneringen.

Vad gäller fenomenet att syssla med något av lust eller som tidsfördriv och komplement till yrkesarbete tar Jochum Stattin (2007) ett brett grepp på begreppet ”hobby”. Stattin (2007:13) försöker bland annat avgöra när ”hobby blev hobby” i Sverige och pekar på att ordet hobby finns som låneord i Svenska Akademiens ordlista sedan 1916. Det kan peka på att det för bättre bemedlade fanns behov av att ”koppla av” redan under slutet av 1800-talet. Sverker Hyltén-Cavallius (2005) studerar pensionärer som sysselsatte sig med musikutövande. Hyltén-Cavallius (2005:234) för ett resonemang kring ”iscensättandet” (görandet och framställandet) av pensionärers musikutövande. Här menar Hyltén-Cavallius att iscensättningen av musiken är med och formar den musikutövande pensionärens tillvaro. Owe Ronström (1997) studerade pensionärer med en relation till populärkulturella aktiviteter. Ronström (1997:16-17) gör i sin studie av pigga pensionärer skillnad mellan begreppen fritid och ”fri tid”. Den ”fria tiden” är den tid som frigjorts när yrkesarbetet inte längre är aktuellt. Pensionärerna har fortfarande fritid, men det är den tid som alla andra kallar frid, det vill säga i huvudsak lördag-söndag. Ronström hävdar att den fria tid som pensionärer ägnar åt någon aktivitet läggs på något som utgör motsatsen till nyttoarbete. I motsats till den arbetande befolkningen ägnar sig pensionärer i Ronströms studie åt sådant som är sinnligt, roligt, emotionellt och estetiskt. På den tidigare lediga tiden, fritiden (helger och semestrar) lever de flesta pensionärer som de tidigare gjorde.

Den amerikanska författaren och filmskaparen Susan Sontag (1973:21) ser att fotografering har blivit ett tidsfördriv, nästan lika vanligt som ”sex and dancing”. Sontag drar slutsatsen att de flesta inte utövar fotograferande som konstform, utan mer som en social rit, en ångestdämpare och ett maktmedel. Sontags beskrivning av det allmänna fotograferandet är än mer sann idag där vi alla är ett slags ”enmansredaktioner” som kan lägga upp material på sociala media och sprida våra alster på ett sätt som var omöjligt för 40 år sedan. Sarah J. Kember (2008:175) menar att fotografiet inte dog den digitaliseringsdöd som hotade i slutet av 1900-talet. Snarare har digitaliseringen inneburit att det idag finns mer fotografi, möjligen av fler typer, än någonsin tidigare. Kember menar att vi efter 150 år inte är riktigt säkra på vad fotografi egentligen är, anledningen till detta hänger delvis samman med utbyggnaden av ett begränsat sortiment av disciplinära och konceptuella ramverk. Hur mycket har teknikskiftet inom fotografi påverkat fotografierna och upplevelsen av fotografier? Det viktigaste är troligen den andra delen av frågeställningen: hur kommer teknikskiftet från analogt till digitalt att påverka vår upplevelse av fotografiet och därmed den mening vi tillmäter det? Det är vad vi oftast kallar en berättelse i bilden. Om vi inte tillmäter ett kulturellt uttryck som fotografi möjlighet att bära med sig innehåll, eller mening, kommer vi att diskvalificera det som kulturyttring.

1.4 Teoretiska perspektiv/begrepp

I denna uppsats används huvudsakligen Arnold Van Genneps tankar om övergångsriter och Deleuze & Guattaris resonemang om ”becoming” – att bli. Ett angreppssätt vid förändring är att se denna förändring som något som, förutom de externa förändringarna, även omfattar förändringar som påverkar personen som genomgår förändringen. För ett angreppssätt i denna uppsats använder jag tankegodis från Arnold Van Gennep som ursprungligen är över ett sekel gammalt, men beskriver fundamentala mänskliga funktioner och reaktioner. Arnold Van Gennep (1981:20) talar om att övergångsriter i teorin omfattar tre faser. De ska dock inte ses som fullt likvärdiga, menar Van Gennep. Den första fasen, den preliminala, handlar om att separeras från det gamla livet. Den andra fasen brukar kallas den liminala fasen och står för ett läge av osäkerhet, som kan beskrivas som ett läge skilt från det föregående livet, en tröskel till något annat. Det handlar om en slags marginalisering där effekterna av separationen från det ursprungliga stadiet får effekt. Den tredje fasen kallar Van Gennep postliminal och uttrycket indikerar något som följer efter, där effekterna av de två föregående faserna sätts samman till något nytt, individen byggs åter upp. Individen har efter att ha genomgått denna

separation, marginalisering och uppbyggnad passerat genom vad Van Gennepe kallar övergångsrit (rite de passage). Van Gennepe använde ursprungligen terminologin för att analysera religiösa initiationsriter, men den kan mycket väl användas även för att få grepp om profana förändringar i individers och grupper liv.

Deleuze & Guattaris (1987:106) tankegångar applicerade på människans livslopp kan sägas beskriva en icke statisk värld, det mesta i livet förefaller vara på väg någonstans, i färd med att bli (become) något som det ännu inte har varit. Jag kanske inte ska använda ett uttryck som ”det mesta” eftersom Deleuze & Guattari slår fast: ”There is no becoming-majoritarian; majority is never becoming.”. Vi kan dock konstatera att vi blir äldre, vi får mer erfarenhet och rutin på det vi väljer att sysselsätta oss med, vare sig det handlar om yrkesarbete eller hobby. Till en viss grad kanske vi blir bättre på sociala färdigheter med mer övning genom livet. För personerna i denna undersökning handlar ”att bli” om att bli någon som inte behöver yrkesarbete, någon som har tjänat ihop det lagstadgade antalet år på arbetsmarknaden och har rätt att få ut ett månatligt belopp genom att individens arbetsgivare betalat in sociala avgifter under arbetslivet.

”The limited and measured things” och ”The pure becoming” är begrepp som Deleuze (2003:3) lånat från Platon och tar upp på egen hand kring begreppet ”att bli” (to become) och poängterar att det handlar om paradoxer. Det begränsade och uppmätta i kontrast mot det som enbart är på väg, utan de bojar som det begränsade blivandet bromsar med. Jag tänker att en pensionär befrias från begränsningar av typen: ”Du förväntas tillbringa 40 timmar i veckan på arbetsplatsen och göra det du är anställd för” eller ”Du är dansbandsgitarrist och spelar dansbandsmusik”. När pensioneringen sätter in kan pensionären ”become” antingen en som inte tillbringar 40 timmar någon annanstans än hemma, en gitarrist som spelar vad som helst eller en person som kan tillbringa all vaken tid med att fotografera, gå på fotoutställningar, läsa fotoböcker eller manipulera sina bilder på datorn. Jämfört med vad personen gjorde tidigare har personen ”blivit” en annan. Det handlar, konstaterar Deleuze (1995:11), om att inte betrakta sig själv som ett dumt djur, utan att reda ut kroppens mänskliga organisation, utforska det ena eller andra området kroppsliga intensitet, där alla upptäcker sina egna speciella områden och grupper, populationer, arter som lever i dem. Claire Colebrook (2005:145) konstaterar om Deleuzes syn på ”becoming” att ”blivandet” inte står för något individen gör eller genomgår utan det handlar snarare om att det sanna ”blivandet” finns där, men inte har något mål förutom sig självt. James Williams (2005:181) menar att ”att bli” för

Deleuze betyder "att vara". "Att bli" ses som viktigare än "att vara" eftersom Deleuze definierar livet som en omvandlingsprocess där varat är ett "blivande". Vi kan med andra ord betrakta livet, enligt Deleuze, som en resa med oavbrutna "blivanden" som kan betraktas som det "vara" vi vanligen kallar livet. Deleuze, sedd med Williams ögon, blir med andra ord en resa fylld av förändringar som är själva livet.

Pierre Bourdieu används för att kommentera populärfotografi i relation till konstfotografi. Jag hade inte tänkt använda resonemang om estetik och konst i den här texten, men jag inser att de fotograferande pensionärernas inställning till sitt fotograferande bygger på någons slags referens till vad "mainstream-fotografi" eller "konstfotografi" är. Den genomsnittlige fotografen, menar Pierre Bourdieu (1990:75), tar världen som han eller hon ser den, med en logik som lånar sina kategorier från forna tiders konst. Bilder som avviker från den vanliga normen väcker förvåning. Populärfotografi har en tidsdimension genom att det tar utsnitt ur vardagens varseblivning och skapar oändliga serier av bilder, drömbilder, med gestalter som är frusna i ögonblicket och det är därigenom som fotografiet förlorar sin möjlighet att verkligen påverka. Detta är, enligt Bourdieu, fotografiets verkliga paradox.

1.5 Disposition

I det följande finns tre kapitel som utgör själva undersökningen, som avslutning kommer en slutdiskussion där resultaten i de föregående kapitlen diskuteras och värderas.

Det första av de kapitel som presenterar studien kallas "Att lämna en invand värld" och skildrar pensionärernas övergång från yrkesarbetande till fotograferande pensionärer. Jag använder här Arnold Van Genneps tanke om en separationsfas.

Det andra kapitlet "Mellan skilda världar" omfattar en presentation av försöken att utröna vad det är som driver fram fotograferandet i glappet mellan yrkesliv och pension. Vad är det som krävs för att komma igång? Här är Arnold Van Genneps tanke om vad han kallar marginalfas en hjälp.

Det tredje kapitlet "Att ta en ny värld i besittning" är ett försök att förstå hur de fotograferande pensionärer bygger upp sin tillvaro på nytt, med hjälp av fotograferandet, i analogi med Arnold Van Genneps tanke om en postliminal fas, där återuppbyggnad sker.

Slutdiskussionen avslutar uppsatsen och tar upp följande frågor: Var de teoretiska ansatserna användbara? Hur fungerar denna uppsats som forskning? Vidare återfinns där uppsatsen resultat samt några tankar om framtida forskning med anknytning till uppsatsens innehåll.

2. Att lämna en invand värld

I detta kapitel beskrivs processen att konkretisera den mening som får den nyblivne pensionären att antingen fotografera mer än under tidigare perioder i livet, eller att ta upp fotografering som en ny verksamhet i livet.

Jag betraktar i denna studie de sista åren före pensioneringen som en preliminal fas, en separationsfas i Arnold Van Genneps efterföljd. Min tanke handlar om att separationen startar en tid innan det verkliga pensioneringsdatumet, eftersom vi vet om att det kommer och vi börjar förbereda oss mentalt. Van Gennep (1981:20) menar att separationsfasen vid övergången mellan livets andra och tredje ålder kommer till svagare uttryck än vid till exempel begravningar. Omständigheter kan också medföra, som för några personer i denna studie, att övergången från yrkesliv till pensionärliv kommer snabbare än förväntat genom hälsoproblem eller förändringar på arbetsmarknaden. De kom helt enkelt att gå i pension tidigare än de räknat med.

Alla som blir pensionärer vill inte sorteras in i enbart facket pensionär. Intervjupersonen Östen konstaterade: ”Problemet i samhället är att alla pensionärer dras över samma kam. Jag som är i hygglig form sorteras samman med någon som snart är hundra år och ligger på långvården med slangar i alla kroppsöppningar. Det är viktigt för mig att ha ett eget intresse och varför inte fortsätta med något från ungdomen?” Även om Ville inte sysslat med fotografi på länge fanns det ändå en tjusning med den hobbyn. Kanske det kändes tryggt att inte ge sig in i pensionärlivet utan något välbekant i sitt liv? Jochum Stattin (2007:15) redogör för hobbyverksamhet i vid bemärkelse, där det sedan början av 1900-talet i Sverige existerat som ett komplement till förvärvsarbete, ofta med folkbildande förtecken. Även om personerna i denna studie har lämnat det aktiva yrkeslivet bakom sig tänker jag att de möjligen ersätter sitt yrkesliv med sin fotohobby, alternativt fortsätter att betrakta fotograferandet som en hobby. Då måste de rimligtvis betrakta sin ”verksamhet” som pensionärer som en fortsättning på yrkeslivet, om än med en delvis annan inriktning. Även om de, när någon frågar vad de arbetar med, inte längre svarar. ”Jag är journalist” eller ”Jag är etnolog”. Samtidigt är jag övertygad om att allas våra yrkesroller fortsätter att påverka oss, vare sig vi arbetat som journalister, kuratorer, svetsare eller etnologer.

Alla människor som går i pension kan anses göra en övergång mellan skilda stadier, det vill säga mellan yrkesarbete och pensionärliv. Du vet att du kommer att göra denna övergång eller passage om du lever tillräckligt länge. För de fotograferande pensionärerna i denna studie fanns naturligtvis denna medvetenhet, även om de, liksom många andra i samma situation inte kunnat föreställa sig hur det exakt skulle kännas och upplevas att verkligen göra övergången själva.

Vad gäller pensionärer i gemen betraktar jag Van Genneps (1981:12) preliminala fas som motsvarande levnadsåren strax före 65 år då insikten om den stundande pensioneringen kan tänkas bli upplevda som en realitet. Den liminala fasen kan tänkas börja när den blivande pensionärens arbetsgivare talar med personen om den stundande pensioneringen, dels för att komma överens om huruvida det är 65 år eller 67 år som gäller, fram till en tidpunkt efter den faktiska pensioneringen då individen "rotat" sig i sina nya omständigheter. Den postliminala fasen står enligt mitt resonemang då för resten av livet, även om jag inser att det kan ske fler övergångar för de fotograferande pensionärerna i takt med fallerande hälsa eller ekonomi som förändrar förutsättningarna för livet.

Van Gennep (1981:12) tar som exempel på de villkor som måste uppfyllas en bonde, som vill bli arbetare i staden eller en murarhantlangare som vill avancera till murare. Van Gennep hävdar att de måste uppfylla vissa villkor, som alla har en sak gemensamt: deras grund är rent ekonomisk eller intellektuell. Vad gäller de fotograferande pensionärerna, som befinner sig i fokus för denna studie, menar jag att de villkor som de fotograferande pensionärerna försöker uppfylla är de intellektuella.

Även om somliga fotograferande pensionärer i det större kollektivet av fotograferande pensionärer emellanåt talar om försäljning av bilder betraktar jag sådana inkomster som grädde på moset. Eftersom pensionären har sin utkomst tryggad i högre eller lägre grad, menar jag att de ekonomiska villkoren Van Gennep talar om inte är avgörande i detta sammanhang. Snarare är det en slags meningsskapande intellektuell stimulans kombinerad med möjligheter till sociala samvaro med likasinnade som driver pensionärerna att fotografera.

2.1 Det digitala fotots egenheter

Utifrån vad de intervjuade fotograferande pensionärerna berättar om sitt fotograferande står det klart att den digitala tekniken har en stor roll i deras val av fotografi. Sedan det digitala fotot började etableras under 1990-talet har det, framför allt under det senaste decenniet, i grunden förändrat den fotografiska vardagen. Detta gäller kanske främst för fotografer som inte kan lägga stora pengar på sitt fotograferande, eller sådana fotografer som aldrig var förtjusta i det traditionella mörkrumsarbetet. Även om mörkrummet inte var totalt mörkt, utan lystes upp av en gul lampa, så påverkade det åtminstone mig negativt i slutet av 1980-talet när många bilder skulle fram till ett tidskriftsnummer. Sarah J. Kember (2008:175) menar att fotografiet inte dog den digitaliseringsdöd som hotade i slutet av 1900-talet. Snarare har digitaliseringen inneburit att det idag finns mer fotografi, möjligen av fler typer, än någonsin tidigare. Kember menar att vi efter 150 år inte är riktigt säkra på vad fotografi egentligen är, anledningen till detta hänger delvis samman med utbyggnaden av ett begränsat sortiment av disciplinära och konceptuella ramverk. Hur mycket har teknikskiftet inom fotografi påverkat fotografierna och upplevelsen av fotografier? Det viktigaste är troligen den andra delen av frågeställningen: hur kommer teknikskiftet från analogt till digitalt att påverka vår upplevelse av fotografiet och därmed den mening vi tillmäter det? Det är vad vi oftast kallar en berättelse i bilden. Om vi inte tillmäter ett kulturellt uttryck som fotografi möjlighet att bära med sig innehåll, eller mening, kommer vi att diskvalificera det som kulturyttring.

Den digitala utvecklingen för med sig tankevolter som vi måste lära oss att hantera. Den australiska kulturforskaren Joanna Saasson (2007:229) har argumenterat för att vi genom direkt omvandling av ljus till ett digitalt format skapar en stabil bild, vilket kan tydas som att fotografier som enbart existerar i digital form i ett sammanhang kan betraktas som en sannare version av fotografi (skriva med ljus) än de som kräver skapandet av en fysisk mellanhand i form av en filmbas för att visa bilden i materiell form. Även tanken att ett originalfotografi har ett unikt värde grund av sin status som ett fysiskt objekt behöver omvärderas i det digitala sammanhanget. Vi har kommit till en skiljeväg där vi med ett knapptryck kan göra en digital kopia av en digital kopia, gång på gång, och i slutändan är de allesamman identiska. Förutom alla upphovsrättsliga problem detta medför kan det också innebära att den gamla uppdelningen i original och kopia tillhör det förflutna. Är originalet den fil som ligger på min hårddisk eller kopian som ligger på din? Upphovsrätten menar att det är min som är originalet, eftersom jag tog bilden, medan din klon är en kopia.

Sedan 1990-talet har det funnits beskrivningar av ”den postfotografiska eran” bland annat hos William J. Mitchell (1992) och Göran Sonesson (1999). Vad menas egentligen med detta? Handlar det enbart om övergången från analog till digital teknik? Handlar det om ”det magiska” i film/foto som påstås försvinna vid digital fotografering? Handlar det om det fenomenologiska med att film och papperskopior är objekt i motsats till den digitala filen? Den digitala filen blir på sätt och vis inte objekt förrän vid utskrift. Den digitala filen kan leva hela sin existens i digital form. Är det digitala formatet egentligen i lägre grad objekt än den analoga bilden? Kan vi föreställa oss digitala objekt? Den digitala filen har utsträckning och massa – om än i digital form på en hårddisk eller USB-sticka. Råder samma förhållande mellan digital text och analog text i till exempel bok- eller tidskriftsform? ”Finns” inte den digitala texten förrän den skrivits ut eller tryckts? Handlar det om en omställning vid ett tydligt tekniskifte eller rör det sig om något mycket större? Trots talet om den ”postfotografiska eran” måste vi erkänna att även digitalt fotografi handlar om att ”skriva med ljus”.

2.2 Glimtar ur berättelser

I det följande hanteras de intervjuades berättelser om sina fotografiska erfarenheter och jag blandar in en del av mina egna, eftersom jag gjort en liknande resa som de jag talat med. Jag har varit fotointresserad sedan tonåren, intresset har varit större eller mindre genom arbetslivet och som pensionär blev fotograferande först ett stöd för de stadsvandringar jag anordnar. Så småningom blev stadsvandringarna underordnade fotograferandet.

En som tidigt blev intresserad av fotografi är Östen. Han var som tonåring fast besluten att bli fotograf och tillbringade många långa timmar ute i staden för att ta bilder och sedan ännu fler timmar i mörkrummet för att göra ut de bilder han tog som lite konstnärliga förstoringar. Av drömmen om fotografyrket blev det inget. Östen har försörjt sig som kommunal tjänsteman och fortsatte att fotografera, främst sin familj, tills han hade passerat 40-årsdagen. Östen berättar: ”När jag fyllde 40 var det som om intresset för fotografi bara försvann över en natt. Jag gjorde mig av med min ganska avancerade utrustning och tänkte att jag var färdig med fotograferandet”.

Åren gick och Östen blev av hälsoskäl pensionär vid 61 år. Det var aningen oväntat och Östen levde som pensionär ett antal år innan han började betrakta sig som pensionär. Han hade aldrig möjlighet att mentalt förbereda sig i den preliminala fasen av övergången till pensionärlivet. Det var i den vevan han skaffade en modern mobiltelefon med ganska avancerade kameramöjligheter. Östen började fotografera igen. Först var det mest barnbarnen, sedan saker han såg på promenader. Östen tycker det är rofyllt och nästan lite meditativt att promenera på kyrkogårdar. Östen säger: ”Det var när jag började fotografera gravstenar som jag kom tillbaka till att fotografera mycket igen”. Östen använder en app till sin mobiltelefon som är kopplad till släktforskningsföretaget MyHeritage. De fotografier han tar av gravstenar positionsbestäms av mobilen och landar i ett arkiv där bilderna kan användas av släktforskare. ”Jag har roligt när jag tar bilderna, som inte på något sätt är märkvärdiga. Men jag tänker att mina bilder kan göra nytta för någon som söker efter släktingar och det känns riktigt roligt.”

Även om Östen inte klart, utan lite tvekande, bedömer sina gravstensbilder som nyttiga så tycks han ändå producera en mening genom denna typ av fotografering. Östen konstaterar att de ambitioner han hade som tonåring har blivit lite mindre, men att han tycker att han bidrar till släktforskningens möjligheter med sina bilder.

Ada har fotograferat mycket under yrkeslivet. Den fotograferingen handlade mycket om att leverera en viss typ av bilder på människor och miljöer för tryck. Det innebar också att Ada tillbringade mycket tid i mörkrummet för att göra ut de bilder hon tagit. För Ada blev övergången till pensionärlivet uppskjutet genom att hon kunde välja att fortsätta att arbeta till 67 år. Ada berättar: ”Jag visste att jag ville hålla på med foto när jag blev pensionär. Det innebar att jag skaffade mig en ordentlig utrustning, gick med i en fotoklubb och började bära med mig kameran när jag var ute och promenerade för att vara redo när jag såg ett motiv”. Ada har också en mycket klar föreställning om att det finns mängder av motiv där ute som bara väntar på att hon ska hitta dem. Hon är speciellt förtjust i att fotografera naturmotiv. Ada var fullständigt övertygad om att det var fotografering hon ville syssla med efter pensionsdagen.

Åke har också han fotograferat mycket under yrkeslivet. Han har gjort uppdragsfotografering för sin arbetsgivare och visar mig fina printar på mängder av vad vi kan kalla porträtt- eller situationsbilder. Åke uttrycker också i ord sin jakt efter perfektion i de bilder han visar för

andra. Under vår intervju ringer en person som han ska hjälpa med fotografering senare på dagen. Åke tycks leva i en värld där hans fotograferande inte enbart är en inifrån driven verksamhet, utan det egna engagemanget har skapat noder omkring honom som efterfrågar hans fotografier.

Jochum Stettins (2007:17) tankar om att hobbyverksamhet ofta betraktas som något som ger utövaren avkoppling och glädje kan sägas vara sant om de intervjuade fotoutövande pensionärerna. De har nästan alla hållit på en rad av år med fotograferande, ibland med avbrott. De som startade tidigt i livet har haft perioder då de inte fotograferat speciellt mycket, men eftersom de återvänder till fotograferande måste de rimligtvis betrakta det som lustbetonat, givande eller meningsskapande.

Beda har ett förflutet inom vården. Hon gick av hälsoskäl i pension några år tidigare. Det fanns lådkamera i familjen under hennes uppväxt på 1950-talet och det togs traditionella högtids- och semesterbilder. Beda berättar att det funnits kameror i hennes liv, men att det stora intresset kommit som pensionär och den digitala tekniken har gjort det möjligt för henne att fotografera mängder av miljöer eftersom hon slipper betala för framkallning och kopiering.

Fotograferandet drog in Dora i ett ”blivande” när Dora hade tråkigt som nybliven pensionär. ”Jag märkte att min dotter tyckte att jag ringde henne för ofta, men det var en ny rutin jag försökte skapa, som inte uppskattades”. Av en slump börjar Dora ta lite fotografier med sin mobil. Hon upptäcker att digital fotografering är betydligt friare än de få erfarenheter hon hade av analogt fotograferande. Dora skaffade sig en digital kompaktkamera och har sedan det inköpet skaffat bättre kamera, men också fastnat för bildbehandling i sin dator. Dora är fascinerad av vad hon kan göra med sina bilder – lägga samman dem och ändra färg och form.

Intervjupersonerna i denna studie talar om det digitala fotot som billigare, snabbare och i många stycken roligare än det analoga. Fascinerande är att även de som inte fotograferat mycket analogt själv är av den uppfattningen. De smittas kanske av sina fotograferande vänner.

Ville försökte sig på fotografi i tonåren och slutade för att han inte hade råd med framkallning och kopiering i den utsträckning han ansåg sig behöva. Han var inte intresserad av att hålla på med mörkrumsarbete på egen hand. Villes väg in i fotografins digitala era startade som så

många andras via telefonfotografering. Ville fick en smartphone av sina barn när han gick i pension. Efter att ha svurit över hur komplicerad telefonen var under en tid lyckades han ta några bilder med den. ”Det var ju det här jag skulle ha haft när jag var tonåring!” Ville hade haft ett arbete som innebar att han var tämligen hemmastadd med datorer. Han skaffade en kompaktkamera och att efterbehandla bilderna blev hans ”grej”. Målsättningen blev att få bilderna att se ut som om de var tagna med kornig, överexponerad svartvit film som estetiskt signalerar 1960-70-tal. För Ville innebar den nya digitala tekniken att han kunde göra de bilder han inte riktigt hade råd med som tonåring. För Villes del ”blev” han något genom att ta till sig den digitala tekniken, men han tänker fortfarande att bilderna ska se ut som när han var ung. Ville trädde in i ett ”blivande” med hjälp av digital teknik, han kan nu göra de bilder som på sätt och legat och väntat på honom i över 40 år. Tekniken förefaller vara det ”blivande” som väntade på Ville.

Yngve gick i pension åtskilliga år tidigare genom att hans arbetsgivare ville dra ner på personalen och gav Yngve ett erbjudande fram till den juridiska pensionsdagen. Yngve tog gladeligen emot erbjudandet eftersom han menar att åldrandet är ett lotteri, vi vet aldrig när vi blir för gamla för att orka hålla på med det vi vill göra. Yngve har gått många kurser och menar att han utvecklats mycket som fotograf. Han passar på medan han kan och reser ofta till Berlin eller något annat ställe för att fotografera.

2.3 Kriterier som påverkar fotohobbyn

Under intervjuerna står det klart att det finns minst fyra kriterier som ska uppfyllas samtidigt för att ett fotograferingsintresse ska kunna fortlöpa över en längre tid. Det handlar om intresse, möjlighet, ekonomiska möjligheter och inte minst, tillgång till likasinnade.

De olika skeden som en fotograferande pensionär kan genomgå under sin ”karriär” beror av många olika saker. Först och främst handlar fotografering om **intresse**. I så pass mogen ålder som efter pensionen är det svårt att motivera personer att göra saker de inte har intresse för.

Det andra kriteriet som ska uppfyllas är **möjlighet**. Möjligheter handlar om förutsättningar som tillräcklig fysik för att genomföra promenader eller likande för att ta sig till de platser där de föredragna motiven befinner sig, vare sig det nu handlar om stadsfoto eller naturfoto.

Ett tredje kriterium handlar om **ekonomi**. Personen måste ha tillräckligt god ekonomi för att finansiera sitt fotointresse vad gäller utrustning och underhåll. Är fotointresset något som burits med sedan den yrkesaktiva tiden kan det ofta finnas tillräckligt med utrustning för att fortsätta verksamheten även som pensionär.

Något som stimulerar, och till och med kan utveckla personen som fotograf är att något sätt umgås med **likasinnade**. Beroende på var i Sverige personen bor finns ett skiftande utbud av fotoklubbar, kortare fotokurser och andra personer som brinner för fotografi, utan att vara professionella fotografer. Förutom att den digitala eran erbjuder förhållandevis billig fotografering medför den också mycket billig distribution av fotografier på plattformar som Instagram och Facebook. På Facebook finns ett stort utbud av fotogrupper av olika slag; jag driver en grupp kallad "Neonskyltens vänner" med ett hundratal medlemmar som publicerar fotografier av neonskyltar i olika stadier av förfall. Det finns på Facebook grupper för naturfoto, stadsfoto, makrofoto, gatufoto och saknar man en grupp är det bara att starta en och bjuda in några som man vet skulle kunna vara intresserade, så växer gruppen av sig själv. Facebook skapar också kontakter genom att jag tycker att en person gör fina fotografier och lägger till personen som vän. Av och till träffar jag människor på vernissager, utställningar eller fotograferandes i staden, vi börjar samtala och vi upptäcker att vi är vänner på Facebook.

Detta tillskott av likasinnade är stimulerande både när jag träffar dem på stan, på en idrottstävling i Söderhamn, på en campingplats i Kivik, på en photowalk i Majorna i Göteborg, i Visby innerstad eller om de kommenterar en bild jag lägger upp på Facebook. Fascinerande med Facebook, Instagram och Youpic som jag publicerar bilder på emellanåt är också att de digitala kontakterna spänner över stora delar av världen. Kontakten med andra som fotograferar tycks manifesteras en föreställning om vad det innebär att vara fotograf, mer än de föreställningar jag själv som individ själv bär på.

2.4 Väljer egen ambitionsnivå

Ambitionsnivån för fotograferande hos de åtta intervjuade i denna undersökning varierar ganska mycket. På grund av den digitala erans intåg, med förbilligat fotografi, tar dock de flesta stora mängder fotografier. De har idéer om bilder de vill göra och jag tänker att deras turer med kameran handlar om jakten på den där bilden. Den genomsnittlige fotografen, säger Pierre Bourdieu (1990:75), tar världen som han eller hon ser den, med en logik som lånar sina

kategorier från forna tiders konst. Bilder som avviker från den vanliga normen väcker förvåning. Populärfotografi har en tidsdimension genom att det tar utsnitt ur vardagens varseblivning och skapar oändliga serier av bilder, drömbilder, med gestalter, frusna i ögonblicket och det är därigenom som fotografiet förlorar sin möjlighet att verkligen påverka. Detta är, enligt Bourdieu, fotografiets verkliga paradox. Är det då antalet bilder, det ymniga flödet, som minskar möjligheten att påverka? Bourdieu kan vara något på spåret, det finns onekligen risk att vi trubbas av när vi utsätts för långt fler intryck än vi är vana att uppleva.

Jag får intrycket av de intervjuade att de inte teoretiserar så mycket och när det sker så är det en slags tudelad teoretisering som dels handlar om de tekniska förutsättningarna, det vill säga vilken kamera de har, dels någon slags estetisk teori om hur ett bra fotografi ska vara konstruerat. Vad gäller den tekniska delen av estetiken talas det emellanåt om ”gyllene snittet”, ”trianglar” och ”oskärpa”.

Några av de fotograferande pensionärerna pratar om vad ett fotografi ”berättar”, själv tänker jag mig innehållet i ett bra fotografi innehåller en ”gåta” som jag som betraktare ska lösa, en slags betraktarestetik.¹ Några återvänder under intervjuerna till att fotograferandet är vanebildande och det omfattar även att titta på andras bilder. När du skapar bilder själv blir du intresserad av att titta på andras bilder, du blir ett slags ”bildknarkare”, vilket med dagens digitala distribution av bilderna underlättas genom att du kan sitta hemma och titta på bilder på Facebook, Instagram eller Youpic, även om det är så dåligt väder att du inte vill ta dig utomhus.

Gilles Deleuze (2003:87) har synpunkter på flödet av fotografier omkring oss i det nutida samhället. Vi belägras av fotografier som är illustrationer, genom tidningar som är berättelser, genom biografbilder och av tv-bilder. Jämfört med människor som levde på 1800-talet har antalet människogjorda bilder och fotografier som vi ser under våra liv ökat enormt. En torpare i Västerbottens inland på 1860-talet såg inte på långa vägar lika många fotografier under ett år som vi exponeras för under en vanlig dag på internet. De fotograferande pensionärerna har möjlighet att delta både som konsumenter och producenter av bilder i detta flöde.

¹ Betraktarestetiken innebär inte enbart att fotografiet agerar här, även betraktaren deltar i en slags feedback-loop, nära släkt med den performativitetens estetik som Erika Fischer-Lichte 2008 lanserade i *The Transformative Power of Performance : A New Aesthetics*. London :

Susan Sontag (1973:117) menar att den traditionella konsten vilar på distinktionen mellan autenticitet och falskhet, mellan original och kopia, mellan god smak och dålig smak. Media suddar ut dessa gränser. Den traditionella konsten utgår ifrån att vissa erfarenheter eller subjekt har mening och att de traditionella medierna i princip är innehållslösa. Sontag hänvisar till Marshall McLuhans tes om att mediet är budskapet. Sontag spådde 1973 att alltmer av konsten skulle komma att ha fotografiet som norm. Kanske vi är mitt inne i den utvecklingen nu, där kanske inte fotografiet som sådant är normen, utan den digitalt framställda produkten, vare sig det är bild, ljud eller rörlig bild skapar normer även för den som är hobbyverksam inom ett område, som fotografi, musik eller videoproduktion.

Under intervjuerna slås jag av att de intervjuade villigt berättar om sin fotohobby, även om några av de som deltog innan intervjun uttryckte farhågor för att de inte skulle ha något att säga. Det är väl så att det du sysslar mycket med kan du även prata mycket om.

Blir fotografiet viktigt för mig beroende på att det är jag som tryckt på avtryckaren? När den fotograferande pensionären använder avtryckaren på sin kamera kan det vara som Clara berättar: "När slutaren rasslar känner man att man lever." Är det då jag blir fotograf? Är det då jag skapar mening? Handlar fotograferandet om att skapa en ny mening i livet? När pensionen tar hand om försörjningen har de fotograferande pensionärer många möjligheter sådant de inte haft tid med förut i livet. De har många möjligheter att i Deleuzes anda "bli" något annat, att skapa en ny mening i sina liv.

2.5 Övergång från yrkesliv till pensionärsliv

Flera av de intervjuade poängterar känslan av lyxliv när de några månader in i sin pensionärstillvaro slogs av att de får pengar varje månad utan att det ställs några krav på dem. Fotograferandet kanske på det sättet deras eget sätt att ställa egna krav på tillvaron, att fylla tillvaron med en mening de själva valt ut bland ett antal möjliga vägar att gå.

För egen del har jag funderat kring den nya erfarenheten av möjligheten att ta bilder enbart för egen skull, utan att ha ett uppdrag, som under ett par decennier var min vardag, ungefär som det var Adas. En viss typ av journalistiska bilder skulle produceras; en person, en person med

nyutkommen bok eller nyuppfunnen maskin. Som pensionär har jag tillfälle att enbart ta bilder för att det finns något där som fångar min blick, inte som ett medel att tjäna pengar.

Kanske är det som Claire Colebrook (2005:145) konstaterar om Deleuzes syn på "becoming" att "blivandet" inte står för något individen gör eller genomgår utan att det snarare handlar om att det sanna "blivandet" inte har ett mål förutom sig självt. Fotograferandet är med detta sätt att betrakta övergången något som väntar på, i detta fall, de nyblivna pensionärerna och omsluter dem i ett "blivande" bara för att det finns som möjlighet. Fotograferandet i sig är ingenting som är ett slutmål, utan vi kan kanske kalla det en del av vägen mot nästa "blivande" som fångar in oss. Med detta sätt att betrakta världen är kanske inte våra ambitioner annat ett sätt att utnyttja de möjliga "blivanden" som dyker upp i vår väg.

Detta kapitel är ett försök att skildra den känsla av uppbrott som den stundande pensioneringen innebär för de intervjuade. Mycket handlar om det egna arbetet i processen att skapa den mening som driver den nyblivne pensionären att antingen fotografera mer än under tidigare perioder i livet, eller att ta upp fotografering som en ny verksamhet i livet.

Följande kapitel "Mellan skilda världar" skildrar de fotograferande pensionärernas erfarenheter under den marginaliserande tiden närmast efter pensionsdatum. De har här blivit pensionärer och det finns inte mycket som tycks handla om någon återvändo. Även om vissa jobbar några timmar i veckan under de första åren efter pension.

3. Mellan skilda världar

Detta kapitel handlar om tiden strax efter pensionsdatum. Du marginaliseras, skiljs av från ditt forna liv. Nu är det definitivt, nu är du pensionär i omgivningens ögon. Du förväntas inte längre återvända till din forna arbetsplats, åtminstone inte för att arbeta. Även om vi alla vet att den dagen kommer beskriver flesta av de intervjuade i denna studie ett visst mått av villrådighet till att börja med. Vad är det då som driver fram fotograferandet i glappet mellan yrkesliv och pension?

I denna studie betraktas tiden omedelbart efter pensioneringsdagen som en liminal fas, en marginalfas, i Arnold Van Genneps efterföljd. Van Gennep (1981:20) menar att den liminala fasen vid passagen från den andra till den tredje livsåldern är av mindre betydelse än till exempel vid initiering i ett yrke. Erika Werner (2012:141) använder begreppet ”coping”, ”klara av”, vid studier av pensionärer. Werner menar att det finns två strategier vad gäller ”coping”, den första hänger samman med den egna personligheten och den andra innebär att den beror av sammanhanget och att en människas förmåga till coping påverkas och formas i relation till sammanhanget. Werner menar att det också finns en tredje väg där förmågan att ”klara av” består av en mix av de två refererade strategierna. Drivkraften att skapa något av sin pensionärstillvaro är ett sätt att ”klara av” de förändringar den nya tillvaron innebär.

När vi nått fram till pensionsdagen har vi förhoppningsvis lärt oss att hantera, ”klara av”, skiftande förutsättningar för våra liv. Kanske var vi en gång mer förväntansfulla på vad yrkeslivet skulle ge oss än vad vi trodde att pensionärlivet skulle innebära. Den liminala fasen beskrivs ibland som ett slags tomrum mellan två lägen, som en tröskel mellan det som varit och det ska komma eller det som ska bli. Det kan, som för några personer i denna studie, bero på att övergången från yrkesliv till pensionärliv kommer snabbare än förväntat genom hälsoproblem eller förändringar på arbetsmarknaden, som gör att de går i pension. De kom helt enkelt att gå i pension tidigare än de räknat med. De blir på så sätt lite överrumplade.

Efter något år har pensionärerna ”blivit” någon annan, något de inte riktigt var tidigare, för att ansluta till Deleuze & Guattaris (1987:106) tankegångar om människans livslopp. Följer jag Deleuze & Guattaris tankar vid betraktandet av de fotografande pensionärernas karriär som just fotograferande pensionärer kan de sägas beskriva en icke statisk värld, det mesta i livet

förefaller vara på väg någonstans, i färd med att bli (become) något som det ännu inte har varit. Även om pensionärerna genom att börja (eller välja att fortsätta) fotografera kan sägas ha blivit något de inte varit tidigare, så finns det möjligheter att de fortfarande är på väg att bli ytterligare något de inte varit. Under en del intervjuer talade vi om hur intresset för olika motiv skiftar över tid; det som startar som en vilja att dokumentera portar längs en gata kan något år senare ha utvecklats till fotografering av arkitektur i vid bemärkelse, eller som ett projekt där porten numera är en fond för mer eller mindre suddiga mänskliga figurer som passerar porten. Fotografen har gått från att ha varit en person som fotograferar portar till en som fotograferar människor som passerar portar.

Dessa utvecklingslinjer, eller att bli (become) en annan slags fotograf förefaller vid en hastig betraktelse som helt styrda av slumpen, även om det i efterhand kanske går att hitta en fotografisk motivlinje som startar med portar och sedan via någon obekant person som kliver in i bilden, eller en kompis som skojar, förefaller i efterhand vara en helt naturlig utvecklingskedja. Handlar det om varför någon väljer att beskriva sig som fotograf där vi axlar en roll som redan finns, det är fotograferandet som ”gör” oss?

Owe Ronström (1997:16-17) hävdar att den fria tid (en tid som ersätter den forna arbetstiden och i motsats till fritiden, som tycks löpa på som tidigare i livet) som pensionärer ägnar åt någon aktivitet läggs på något som utgör motsatsen till nyttoarbete, sådant som är sinnligt, roligt, emotionellt och estetiskt. De flesta av de intervjuade i denna studie menar att deras fotograferande tar mycket tid, som de oftast tar från sin fria tid. De ser det dock inte som ett besvärande faktum, även om den icke fotograferande omvärlden kan mena att de lägger ner mycket tid på till exempel att motiva. En av intervjupersonerna, Beda, säger: ”Jag kan lägga ner mycket tid på att fotografera hur skuggorna faller över en del av putsen på en murad vägg. Går jag med någon av mina väninnor som inte fotar tycker de att jag är jobbig, så det är roligare att gå med någon fotokompis, som tycker det är helt naturligt att jag stannar en kvart-tjugo minuter för att fotografera mina skuggor”. Beda gör något som tar tag i henne, observerar ett motiv och fotograferar det och berörs kanske som Ronström diskuterar på ett sinnligt, roligt emotionellt eller estetiskt sätt. Att de fotograferande vänner tycker att detta är i sin ordning kanske indikerar ett slags ”brödraskap” bland de som fotograferar, när de ”blivit” en fotograf? En i brödraskapet som de fotograferande pensionärerna inte riktigt förväntat sig.

Några av de intervjuade, som tagit upp fotograferande efter lång frånvaro, ger uttryck för känslan att de inte skulle ha börjat fotografera igen om inte den digitala utvecklingen inneburit att vi idag kan köpa en kamera som i princip är en liten dator. Vi kan använda kameran tillsammans med en dator och ”framkalla” eller manipulera fotografierna på samma sätt som man förr gjorde i ett mörkrum. Om man inte gjorde sig besvär att rigga upp ett mörkrum i badrummet, fanns ett tag möjligheten att hyra in sig på mörkrum på fotoklubbar, eller arbetsplatser. Alternativet var då att anlita någon firma för framkallning. Flera anger att de inte skulle fotografera så mycket som de gör idag om det inte var så billigt idag. Har du väl skaffat kamera och dator är du i princip färdig för stordåd.

3.1 Favoritmotiv

Vilken typ av fotograf har den nyblivne fotointresserade pensionären blivit? I det fotograferande kottieriet finns många typer av fotografer. Vad gäller teknik står jag i den grupp som menar att om jag betalat dyra pengar för en i princip datoriserad kamera ska jag utnyttja detta och använda programförval. Andra vill göra inställningar manuellt och skapa en bild genom egna val av inställningar. Mitt val hänger dock samman med den typ av foto jag oftast håller på med – att fotografera människor på gatan. Då krävs inställningar som fokuserar snabbt. Alternativet är att ställa in kameran manuellt på ett uppskattat avstånd och trycka av när figuranten befinner sig på rätt avstånd.

Yngve gled snabbt in i en fotograferande vardag. Han har inte alltid kameran med sig. Det är inte så att han alltid bär den med sig, men han erkänner också att han missat fototillfällen som dykt upp där han stått utan kamera.

Östen känner inget större behov av att utvidga sitt fotograferande till att omfatta fler motiv än de gravstensbilder han tar på sina promenader på kyrkogårdar och begravningsplatser.

Ada har oftast kameran med sig – det är dock inte säkert att hon fotar varje gång hon är ute. Liksom Yngve kan hon ibland se bilder när hon rör sig utomhus som hon skulle ha varit intresserad av att fotografera.

Beda stretar på och har roligt med sin kamera på promenader längs stigar i förorten eller i mer stadsliknande miljö. Hon hittar nästan alltid något att föreviga.

Clara är positiv och tycker att de bilder hon tar får hon vara nöjd med, eftersom förutsättningarna som pensionär är annorlunda än tidigare i livet.

Max Weber talade om idealtyper som ett analysverktyg. En idealtyp i Max Webers (1991:139 ff) efterföljd är en konstruktion om ett specifikt fenomen, som kanske inte har någon motsvarighet i den empiriska världen, utan idealtypen kan ses som en utopi. Idealtypen är en hjälp att analysera en utpekad del av verkligheten. Inom gruppen fotografer som har ett annat yrke eller är pensionärer finns bland annat tekniknördar, photoshopfantomer och ljusdyrkare som kan betraktas som en slags idealtyper. De stämmer inte fullständigt med de intervjuade, men det finns ett större kollektiv att studera på Facebook, i fotoklubbar eller på fotopromenader. De blir till sina egna filter på vad som är den typ av fotografi de sysslar med och det de säger sig inte förstå.

De grupper av fotografer som jag nedan presenterar kan sägas ha förflyttats från det analoga fotograferandet in i den digitala eran. Det beror naturligtvis på att det handlar om de tre viktiga ben som en fotograf står på, nämligen för det första ljuset som är förutsättningen för allt fotografi, för det andra kamerans tekniska förutsättningar och för det tredje efterbehandlingsmöjligheter, det som på den analoga tiden utfördes i mörkret.

Ljusdyrkarna experimenterar i oändlighet med bilder i motljus, släpljus eller dåligt ljus. De utforskar, kan man säga, ljuset betydelse för fotografiet. De gör det med rätta eftersom ordet fotografi sägs komma från det grekiska *photo* + *graphein* – att måla med ljus. Ljusdyrkarna koncentrerar sig på det sättet på det mest ursprungliga. Åke, en av de intervjuade fotograferande pensionärerna, kan beskrivas som en teknik- och ljushanteringsfotograf. Han förbereder sina fotografier under lång tid och vet hur ljuset faller på den plats han valt ut. Han väntar mest på det rätta tillfället för att den bild han har i huvudet ska kunna gå ut i verkligheten.

Tekniknördarna talar mycket om teknik i form av ljuskänsliga objektiv, olika kameramodeller och vilka märken av minneskort man bör undvika eftersom de inte så snabba som deras märkning indikerar. Tekniknördarna kan också i rask takt köpa olika typer av kameraremmar som de kasserar tills de hittar den utformning de trivs med.

Photoshopfantomerna är den digitala ålderns motsvarighet till mörkrummets trollkarlar. Detta är personer som förstått vikten av efterbehandling av den exponerade digitala filen. De kan fråga: ”Pjattade du aldrig bilderna i mörkrummet?” eller ”I mörkrummet bestämde man hur kontrastrik bilden skulle bli.” Vad photoshopfantomerna menar är att bilden inte är färdig när vi tar minneskortet ur kameran och laddar upp bilderna på datorn. Det är då vi, för att använda en gammal term, ”framkallar” bilden.

Ville, en av de intervjuade pensionärerna i denna studie, är en smula besviken på de bilder han gör. Han menar att de ändå inte riktigt når upp i paritet med de bilder han gjorde på 1970-talet, trots att han enligt egen utsago blivit ganska mycket kompis med sitt bildbehandlingsprogram.

En av de intervjuade fotograferande pensionärerna, Dora, är nog en efterbehandlings-specialist, hon talar mycket om vad hon gör med fotografierna när hon väl laddat upp dem på sin dator. Det verkar vara då som Doras bildskapande sätter igång. Eftersom hon inte har mycket erfarenhet av analogt fotograferande förfaller det inte som om hon jämför sina nutida fotografier med något hon producerade för många år sedan.

Dessa tre skisserade specialister/idealtyper: ljusdyrkarna, tekniknördarna och photoshop-fantomerna inom fotograferandets värld jag snabbt skissat finns det delar av inom alla personer med har foto som hobby. Du måste förstå dig en smula på ljuset, tekniken och efterbehandlingen för att skapa nöjaktiga fotografier. Sedan kanske du som individ är mer intresserad av någon av de tre grundstenarna i fotograferandet.

Susan Sontag (1973:4) menar att fotografer vid beslut om hur en bild ska se ut genom att föredra en exponering framför en annan, tvingar normer på motiven. Även om det finns en känsla där kameran faktiskt fångar verkligheten, inte bara tolkar den, är fotografier lika mycket en tolkning av världen som målningar och teckningar är. De tillfällen då fotografier är relativt urskiljningslösa, promiskuösa eller självutplånande minskar inte det docerande i hela processen. Denna passivitet – och utbredning – på varje fotografi är fotografiets ”budskap”, dess aggression, konstaterar Sontag. Fotograferandet är enligt Sontags sätt att se en slags maktutövning. Fotografen bestämmer vad det aktuella fotografiet handlar om. Det innebär att vi kan betrakta fotograferandet som ett slags kontroll i den meningen att de fotograferande

pensionärerna själva väljer att ta sig in på ett område där deras val betyder något. Vad som bestäms är hur den fotografiska bilden de tar ska se ut.

3.2 En bild är subjektiv

Alla har sin egen uppfattning av vad en bra bild är. Somliga ansluter sig till någon konstvetenskaplig estetik eller har läst Roland Barthes och frågar efter ”punctum” i andras bilder och försöker urskilja ”punctum” i de egna bilderna.² Henri Cartier-Bressons resonemang om ”det avgörande ögonblicket” tar också det stora utrymme i de fotografiska samtal jag tjuvlyssnat på.³ Personligen menar jag att det är en feltolkning eller överdriven tolkning av vad Cartier-Bresson menade. Att ta en bild i den rätta stunden, det avgörande ögonblicket, känns som en självklarhet. I ett annat ögonblick skulle den för tillfället aktuella bilden inte ha tillkommit, utan skulle ha blivit en annan.

Gilles Deleuze (2003:11) återger vad målaren Francis Bacon säger när han talar om fotografiet: det är inte en gestaltning av vad man ser, det är vad den moderna människan ser. Det är problematiskt inte bara för att fotografiet är bildligt, utan eftersom det påstås styra över seendet och därmed härska över målningen. Innebär det att den moderna människan ser något som den icke-moderna människan inte skulle kunna se? Är det något inlärt eller intränat? Kan vi bryta oss ur de konventioner vi fostrats i? Är ett foto av en väg som försvinner in i horisonten något mer än det vi kan förnimma med vår blick och de tolkningar vår hjärna gör av vad vi ser? Vad är det som Deleuze menar styr vårt seende, som moderna människor?

Ofta handlar dock ett bra fotografi om en bild som skapar mening för fotografen som gjorde bilden. Det finns på det sättet ingen objektivt bra bild.

Latour & Hermant (1998:41) beskriver en situation på Café de Flore i Paris där ett par nordamerikanska turister stirrar på ett annat par som sitter i lokalen. Det första paret har tagit ett fotografi av det andra, ett TYPISKT fotografi, en kliché – ett franskt ord som även används i svenskan. Finns det en mer parisisk scen än älskande engagerade i passionerad konversation, omedvetna om sin omgivning, glaset och servitörerna, akademikern som läser

² Barthes, Roland. 1993. (1980) *Camera Lucida: reflections on photography*. New ed. London: Vintage. Barthes lanserade de begreppen ”punctum” som står för den individuella upplevelsen av en bild och ”studium” som kan sägas stå för ett mer allmänt uttryck i bilden.

³ Cartier-Bresson, Henri. 1952. *The Decisive Moment*. New York, Simon and Schuster.

sin tidning, kaféägaren och hans affärsangelägenheter; likgiltiga även för turister, som så typiskt, knäpper bilder av dem. ”Precis som en Doisneau”, säger den ene amerikanen till den andra, ”Paris är alltid Paris”. ”*Plus ça change, plus c’est pareil*”.⁴ Vi har alla förväntningar på livet och har huvudet fullt av stereotypa tankar om hur saker och ting ska vara.

Risken kanske är att vi fotograferande pensionärer, och andra som fotograferar, enbart söker efter scener och motiv som bekräftar våra föreställningar om vad, till exempel Paris, ska ge oss i form av fotografier. Risken att det slutar med en kliché är överhängande. Det kanske inte alltid är en dålig sak, det är klichéer och stereotyper som bidrar till att göra världen förståelig. Vådän är naturligtvis att det är lätt att hamna i en sfär av motiv, som är helt klichéartade och intetsägande för att de är så uttjatade.

3.3 Om det egna fotograferandet

De flesta tycks ha en motivkrets som de ser som ”sin”. Det kan handla om djur, natur, arkitektur, ljusspel/skuggor, människor i stadsmiljö eller borttappade vantar och nappar. Åke, en av de intervjuade, avviker genom sina minutiösa förberedelser inför sitt fotograferande. Åke berättar: “Jag har en del bilder på gång, men det finns många faktorer som ska falla på plats. Jag vet var jag ska stå med kameran, jag vet vilken tid på dagen jag vill fota så att ljuset ligger som jag tänkt mig. Det jag väntar på är stora evenemang i staden så att jag får aktivitet på flera ställen i mina bilder”. Här finns således en minutiös förberedelseperiod, Åke går inte ut och ”knäpper” bilder.

Pierre Bourdieu (1990:7) menar att det finns något i det etablerade samhället som bromsar en alltför vid utveckling av fotografiet som konstform. Man skulle kunna förvänta sig att denna verksamhet, som inte har några traditioner och inte ställer några krav, säger Bourdieu, skulle lämnas över till enskild anarkistisk improvisation, tyder det istället på att det inte finns något mer reglerat och konventionellt än fotografiska metoder och amatörfotografier: vid tillfällen som ger upphov till fotografering, som föremål, platser och människor som fotograferats eller själva kompositionen av bilderna, allt förefaller att följa en underförstådd kanon som allmänt påtvingas och som informerade amatörer eller esteter noterar som sådan, bara för att fördöma dem som exempel på dålig smak eller teknisk klumpighet.

⁴ ”Ju mer det förändras desto mer förblir det likadant” (min översättning)

De fotograferande pensionärerna tycks i viss mån vara inne på liknande tankegångar som Bourdieu, åtminstone tycks de vara mycket medvetna om olika sätt att sortera fotografier i kategorier. Några av de intervjuade ger uttryck för denna sorteringsmekanism när de beskriver sina fotografier som naturfoto, gatufoto eller vykort. Ofta har de en favorit bland det handfull fotografiska bildtyper de nämner. Det tycks vara så att det är den typ av fotografi de visar för andra.

Även de som menar att de är nischade berättar att de tar foton inte ens deras närmaste skulle ana att de var intresserade av. För egen del kan jag hålla med, jag gillar gatufoto, men jag tar också vykort, familjebilder och makrobilder av till exempel lövverk och insekter (som jag definitivt aldrig visar).

Det är inte så att det existerar någon brist på motiv att fotografera. Beda konstaterar: ”Det är som om man, när man väl gått ut med kameran, inte kan sluta att hitta motiv. Det verkar som om fotograferandet på sätt och vis är beroendeframkallande”. På samma gång som fotograferandet är inspirerande, underhållande och intressant känns det tydligen vissa gånger lite som ett tvång, man måste fotografera, annars riskerar livet att bli tråkigt. Kanske fotohobbyn blir ett sätt att iscensätta den egna tillvaron som pensionär i analogi med det resonemang som Sverker Hyltén-Cavallius (2005:259) för om musicerande pensionärer. Kanske det är ett sätt att vara proaktiv och hellre vara sysselsatt än att sitta hemma och ha tråkigt.

Detta kapitel behandlade tiden strax efter pensionsdatum. Det är en tid av marginalisering, du skiljs från ditt forna liv. Nu är du pensionär i omgivningens ögon. Du förväntas inte längre återvända till din forna arbetsplats, åtminstone inte för att arbeta. De fotograferande pensionärerna har börjat se fotografering som en möjlig hobby. Även om vi alla vet att pensionsdagen ska komma beskriver flesta av de intervjuade i denna studie ett visst mått av villrådighet till att börja med.

I nästa kapitel ”Att ta en ny värld i besittning” görs ett försök att konkretisera vad fotograferandet ger de fotograferande pensionärerna där detta knyts samman med Arnold Van Genneps tankar om den postliminala fasen där en uppbyggnad sker efter den separation och marginalisering som skett under tidigare faser. De kanske till och med har ”blivit” något de inte var tidigare i analogi med Gilles Deleuzes tankar om ”blivande”.

4. Att ta en ny värld i besittning

I detta kapitel görs ansträngningar att beskriva hur acklimatiseringen till det nya pensionärlivet går för de intervjuade i studien. Att befrias från yrkeslivets fasta ramar och inrutade tidscheman är ovant för den som tillbringat 40 år i den världen. Läger vi till skolgång, som också är schemalagd och inrutad, kan vi konstatera att det var mycket länge sedan den nyblivne pensionären vaknade på morgonen och på sin inre fråga om vad hon ska göra idag kan svara: ”Vad jag vill!”

När de fotograferande pensionärerna acklimatiserat sig till det nya livet och valt att syssla med fotografering öppnar sig som några av de intervjuade menar, en helt ny värld. Den tredje fasen av en övergångsrit kallar Arnold Van Gennep (1981:20) för postliminal och uttrycket indikerar något som följer efter, där effekterna av de två föregående faserna, separation och marginalisering sätts samman till något nytt, individen byggs åter upp. Individen har efter att ha genomgått denna separation, marginalisering och uppbyggnad passerat genom vad Van Gennep kallar övergångsrit (rite de passage). Det innebär att personen påverkats av de händelser som ägt rum under den preliminala och den liminala fasen och efter denna resa byggs upp till något annat. Vad gäller de fotograferande pensionärerna kan de sägas ha byggts upp, eller är på väg att förändras, till just fotograferande pensionärer.

Flera medger att de lägger ner mycket mer tid och långt mycket mer pengar på sitt fotograferande än de skulle ha tyckt vara rimligt innan de blev pensionärer. Men, som några uttryckte det i intervjuerna: ”En hobby man älskar måste man ju se till att ha råd att kosta på sig”. Även om de intervjuade har skiftande ekonomisk slagkraft, så menar de att de lägger ganska mycket av sina resurser på fotograferandet.

Även de som startade ganska blygsamt med en inte så dyr kompaktkamera har skaffat mer avancerad kamera efterhand. Någon av de intervjuade skämtade och konstaterade: ”Man kan inte hamna i ett läge som kan kallas ”för många” kameror.”

Några skaffade sig en tämligen kostsam utrustning strax innan de gick i pension eftersom de var osäkra på om de skulle ha råd senare. De inser nu att den snabba tekniska utvecklingen inom kameraindustrin gör att deras utrustning snabbt förefaller föråldrad. Själv köpte jag 2006

en spegelreflexkamera på 12 megapixlar som några av mina vänner som var proffsfotografer menade innebar: ”Du behöver aldrig skaffa en kamera med fler megapixlar!” Idag, 11 år senare, har jag en systemkamera utan spegel med 24 megapixlars bildvikt och sneglar på något i närheten av 30 megapixlar som jag nu betraktar som det optimala. Habegäret skapas av att möjligheten finns, även om jag idag knappt har några inkomster från bildförsäljning.

När den fotograferande pensionären varit igång några år och med Deleuze (2003:3) kan påstås ha ”blivit” en annan, något hon inte var tidigare, eller om hon återknutit till en tidigare hobby, så har hon kanske ”blivit” någon igen, som hon hade tappat bort under en tid. Det handlar i alla händelser om en förändring, kanske om att en ny mening har tillförts i den fotograferande pensionärens liv. James Williams (2005:171) menar att Deleuze uppmanar oss att uppmärksamma nya händelser och nya utvecklingar eftersom de förbinder oss med eviga problem på nya sätt. Denna uppmärksamhet handlar om kreativitet – skapandet av nya koncept och nya känslor. Vi borde alltid testa gränser, snarare än att försöka etablera dem. Vi borde alltid testa principer, snarare än att göra anspråk på rigida lagar. Men den här typen av test måste ta hänsyn till näraliggande utmaningar och omvandlingar, snarare än kategorier. Det måste försöka skapa nya händelser – att bli en händelse för andra individer – snarare än att ta händelser och destillera dem till enklare, tydliga och fasta slutsatser och definitioner.

Tiden av lärande, studerande av fotografier och fotoböcker, deltagande i kurser, fotomöten och fotopromenader har resulterat i en ny eller uppfräschad kunskapsmassa, som får åtminstone mig att bli förvånad när jag hör mig kommentera ett fotografi genom att säga: ”Det där påminner mycket om Henri Cartier-Bressons bilder”.⁵ Det visar dock att den marginaliserande och den separerande fasen, enligt Van Genneps terminologi, nu, en tid senare, resulterat i en återuppbyggnad: Jag är en fotograferande pensionär som åtminstone hjälpligt lärt mig känna igen Henri Cartier-Bressons bildspråk. Jag har alltså ”blivit” något jag inte var innan.

Intervjupersonen Dora berättar om den känsla av lycka hon kan uppleva när hon fångat en bild i motljus och efterbehandlat den på datorn. ”Det är nästan så att jag har svårt att fatta att det är jag som tagit denna fina bild.” Så intalar hon sig själv att det visst är hon som skapat bilden och upplever en känsla av någon slags skaparglädje. Dora är förvånad över att hon nu

⁵ Henri Cartier-Bresson, fransk fotograf som tagit en del ikoniska fotografier. Han skrev också en inflytelserik bok: *Cartier-Bresson, Henri. 1952. The Decisive Moment. New York, Simon and Schuster.*

kan något hon inte kunde tidigare i livet. Hon har blivit en annan, en ny ”Dora”. Dora menar att hennes bilder bevisar att man inte är slut som producerande individ bara för att man passerat 65 år.

Pierre Bourdieu (1990:9) resonerar kring klassaspekterna på fotografi och menar att det är de vaga föreställningarna om relationer inom den egna klassen och gentemot andra klasser formar vår bild av fotografiet. Vi uttrycker i de fotografier vi skapar våra relationer till den omedelbara omgivningen, samtidigt som vi flörtar med de idéer som finns om fotografiet i den intellektuella eliten. Det är på detta sätt som medlemmar i fotoklubbar försöker förbättra sig kulturellt genom att försöka förädla fotografi och få grepp de högre konsterna. Bourdieu pekar på det populistiska i fotografiet, samtidigt som han menar att utövandet av fotografering är ett sätt att närma sig det intellektuella elitskiktet. Där finns kanske en drivkraft gör att även amatörfotograf med ”rimlig” arbetsinsats kan åstadkomma ett spännande fotografi. Om det är som Bourdieu påstår att våra fotografier är ett uttryck för våra relationer till med omedelbara omgivningen med en flört med det intellektuella elitskiktet. Vi framstår genom våra fotografier då, möjligen, som mer av en intellektuell elit än vad vi i själva verket kan leva upp till. Jochum Stattin (2007:15) betraktar hobbyverksamhet i allmänhet som ett komplement till förvärvsarbete. Vad händer när hobbyn kanske blir den största delen av livet? Riskerar vi inte att helt enkelt ersätta yrkesarbetet med vår hobby? Vi hamnar därmed i ett läge där vi är nästan heltidssysselsatta, men vi har inga inkomster av verksamheten, utan den är mest kostsam.

4.1 Allt faller inte på plats genast

När intervjupersonen Östen befriats från yrkeslivets krav tar det några år innan han träder in i en postliminal fas han har i analogi med Deleuze (2003:3) även ”blivit” en annan – en som menar att de, jämfört med hans ungdoms ambitiösa fotografi, anspråkslösa fotografier av barnbarn och gravstenar han numera tar, är ett acceptabelt resultat av hans kyrkogårdspromenader. Han kan sägas, jämfört med vad han gjorde tidigare, ha ”blivit” en annan. I Östens fall skulle jag kanske även kalla den fas på 20 år då han knappt tog en enda bild i analogi med en liminal fas i Van Genneps mening. Han hade, även om han inte insåg det, lämnat sin ungdoms planer och intresse för fotografi och nöjde sig under ett par decennier med något annat – ett liv med ytterst sparsam fotografering. Östen levde fotografiskt i ett

slags ”limbo”, ett tomrum, eller stod på tröskeln till något, som han ännu inte visste vad det skulle bli.

För intervjupersonen Ville innebar den nya digitala tekniken att han kunde göra de bilder han inte riktigt hade råd med som tonåring. För Villes del ”blev” han en ny fotograf genom att ta till sig den digitala tekniken, men han tänker fortfarande att bilderna ska se ut som när han var ung. Tekniken förefaller vara det ”blivande”, den port att gå igenom, som väntade på Ville.

Detta nya, vad den fotograferande pensionären ”blivit” är något som både ersätter och i vissa fall förädlar det hon var innan. Intervjupersonerna är naturligtvis på det klara med sina perspektiv bakåt och kan se att de etablerat sig som fotograferande pensionärer. De har genom kurser, bokbläddrande och mycket fotografering skapat en mening i sina liv, en mening som inte fanns där på samma sätt innan de gick i pension. Kanske var det också därför de gav sig på jakt efter en hobby och det råkade bli fotografering på grund av olika personliga preferenser.

4.2 Fotograferandets produktion av mening

Den produktion av mening som fotograferandet startat hos de intervjuade i denna studie handlar om att de gett sig in på nya vägar i livet. De skapar delvis en mening i livet på egen hand genom att mer eller mindre uttalat välja att ”bli” en fotograferande pensionär. Även om de fotograferade före pensionen har fotograferandet efter pensionsdatumet inneburit genombrott för många av dem – såväl fotografiskt som socialt. De har genom sin fotohobby träffat människor med liknande intresse, antingen i verkliga livet genom fototräffar, fotoklubbar eller via fotopromenader med likasinnade, eller via nätet, framför allt Facebook fått uppmärksamhet för en del av de bilder de producerat.

Även om de fotograferande pensionärerna inte utövar sitt fotograferande som en hobby som komplement till yrkesarbetet som Jochum Stattin (2007:15) redogör för och den folkbildning som Stattin talar om kanske har blivit mer individualistisk för de fotograferande pensionärerna i denna undersökning och deras generationskamrater finns det ett inslag av vad jag i brist på bättre uttrycka tänker på som ett slags ”skråanda”. Denna anda omfamnar de

fotograferande pensionärerna så att de blir en del av ett större sammanhang. Detta är också en meningsproduktion.

När jag lyssnade till de intervjuades berättelser om deras fotograferande slogs jag av hur intensivt de är intresserade av fotografi. En del av dem är ”allätare” och går på alla fotoutställningar de orkar med och ger sig ut i alla typer av väder för att fotografera. Andra är mer restriktiva och har hittat en genre som återspeglas i det egna fotograferandet och i det foto de studerar i böcker, på kurser eller utställningar.

Den egenvalda fotogenren står dock i centrum för intresset. Det egna fotograferandet, vare sig det kan kategoriseras som, för att välja några genrer: gatufoto, naturfoto eller porträttfoto.

4.3 Närvarokänsla

När de fotograferande pensionärerna utövar sitt fotograferande tycks de flesta av de intervjuade leva upp. Deras hobby ger så många nya valmöjligheter att det är som intervjupersonen Dora konstaterar: ”Det är som om jag har så mycket att välja mellan att fotografera. Men det är ingen som talar om för mig vad jag ska välja, jag kan välja själv. Så det gör jag.” Jag tolkar det Dora berättar här som en skildring av en slags förhöjd intensitet i livet, med mening eller bemyndigande, om man så vill. Det är möjligen denna mening vi oavbrutet jagar efter.

Intervjupersonen Östen pratade om att han finner det ”nyttigt” att fotografera gravstenarna på begravningsplatserna, eftersom bilderna kan användas av någon släktforskare. Kanske är det i detta läge som fotograferandet har påverkat de fotograferande pensionärerna på så sätt att de slutligen har lämnat sin gamla yrkesidentitet bakom sig och accepterat att de nu är ”fotograferande pensionärer”. Med Erika Werners ord (2012:141) ”coping” eller ”klara av”, har de fotograferande pensionärerna lärt sig att hantera de nya förutsättningarna för livet.

De fotograferande pensionärerna har i Deleuze mening ”blivit” något som innebär att de på en fråga om vad de gör kan svara: ”Jag fotograferar mycket!” eller kanske till och med: ”Jag är fotograf nu!”. Intervjupersonen Dora menar att hon försummat sin ”fotografiska sida” under det tidigare livet och vill därför nu satsa så mycket hon kan på sitt fotograferande. Hon är lite fascinerad över det ”smörgåsbord” av möjligheter som står henne till buds. Det är dessutom

en värld som hon inte var medveten om som en möjlig väg att gå för henne innan hon gick i pension.

4.4 Strategier för fotograferande

Den amerikanska författaren och filmaren Susan Sontag (1973:8) är inne på att fotografiet inte bara är resultatet av ett möte mellan en händelse och en fotograf. Fotografering är en händelse i sig och en med allt mer tvingande rättigheter – för att störa, att invadera eller att ignorera vad som *händer*. Vår känsla för situationen artikuleras nu av kamerans interventioner. De allestädes närvarande kamerorna tyder på att tiden består av intressanta evenemang, händelser som är värda att fotografera. Detta, i sin tur, gör det lätt att känna att alla händelser på gång, oavsett deras moraliska karaktär, bör tillåtas att slutföra själv – så att något annat kan föras in i världen, fotografiet. Vi väntar in skeendet och gör en bild. Sedan händelsen har avslutats kommer bilden fortfarande att existera och ger händelsen en sorts odödlighet (och mening) den annars aldrig skulle ha haft. Medan riktiga människor är ute där och dödar sig själva eller andra riktiga människor, stannar fotografen bakom sin kamera, skapande en liten del av en annan värld: den bildvärld som kommer att överleva oss alla. Fotografen skapar ett slags arv av tid och händelser. När de fotograferande pensionärerna inser att de skapar något på basis av något redan intressant har de bilden i sin makt, de fotograferar, således skapar de något, tillför något, de är på sätt och vis nyttiga.

Sverker Hyltén-Cavallius (2005:234) menar i sin studie av musikutövande pensionärer att iscensättningen (görandet och framställandet) av musiken är med och formar den musikutövande pensionärens tillvaro. Även för de fotograferande pensionärerna är iscensättningen viktig. Du kan fotografera hemma och göra ett slags stilleben, men pensionärerna i denna studie talar om sitt fotograferande som något de till största delen sysslar med utomhus. Iscensättningen i detta fotografiska sammanhang kan handla om att gå ut ensam och fotografera, gå på fotopromenad med en eller flera fotokompisar, att delta i mer officiella fotoevent som Stockholm Fotomaraton, träffas vid ”Planket”-utställningar som den i Stockholm vid Lilla Mejrens gränd i augusti för att se på fotografier, fotografera människor och kompisar som betraktar fotografier, samtala med fotobekanta om de fotografier som ställs ut och redogöra för de egna aktuella fotoplanerna. Även kurser och fotoklubbsaktiviteter fyller en liknande funktion av iscensättning för fotograferandet.

Hur fotograferar de fotograferande pensionärerna? Intervjupersonerna uppvisar skilda strategier för sitt fotograferande. Det finns några som rör sig i områden där de vill fotografera, utan kamera, och identifierar sina motiv, för att återvända senare och fotografera. Fotograferandet kan vara repetitivt, det vill säga personen återvänder gång på gång till sitt på förhand utsedda motiv. Förutsättningarna för fotograferandet kan sägas anknyta till Owe Ronströms (1997:16-17) tankar om den ”fria tiden” som är den tid som frigjorts när yrkesarbetet inte längre är aktuellt. De fotograferande pensionärerna i denna studie har således mycket tid att ägna åt sitt fotograferande, till att ta sin nya värld av fotograferande i besittning.

Några har alltid med sig en kamera, även om det ibland kan röra sig om en mer hanterbar kompaktkamera än den de betraktar som sin bästa kamera. De har i alla händelser möjlighet att ta fotografier när som helst, även om de har svårt för snabbt uppdykande motiv, eftersom de måste ta upp kameran ur väskan eller ryggsäcken. Andra har kameran runt nacken eller i handen med handledsrem, utan att ha den påslagen. Chansen att fånga snabbt uppdykande motiv ökar. De som är mest förberedda och också har några uppsättningar reservbatterier är de som har kameran påslagen när de rör sig med den. Det resulterar i många bilder som inte blir så lyckade, men också i en hel del ”bra” bilder.

Detta illustrerar en av skillnaderna mellan analog fotografering och den digitala. När du köpt din utrustning och ditt minneskort har du i princip inga merutgifter om du tar 10 000 bilder en helg eftersom du inte behöver skriva ut bilderna för att kunna se dem. Detta skulle vi inte ha kunnat finansiera på den analoga tiden, då även filmen kostade en bra slant om man använde mycket av den. När jag arbetade med business-to-business-tidskrifter på 1990-talet hade vi en budget på en 24-bildersrulle per tidskriftsuppslag som kanske krävde två-tre bilder enligt den som skötte layouten. Kanske styrde det upp kreativiteten för mycket, men samtidigt har jag en känsla av att jag inte tog sämre ”standardbilder” då. Med den digitala tekniken kan fotografen ”spreja” ett motiv och få de säkra bilderna, men också en del som blir mer spännande än de traditionella.

4.5 Sömlös övergång till fotograferande pensionär

När de fotograferande pensionärerna rotat sig i sin nya tillvaro som pensionärer förefaller det som om förändringen i efterhand framstår som en sömlös och okomplicerad övergång från yrkesliv till det nya livet. Det handlar antagligen om att personerna i denna studie löst sin

övergång och skapat en ny tillvaro, anammat ett ”blivande”. De har passerat den marginaliserande fasen som Van Gennep talar om och etablerat sig stadigt efter en återuppbyggnadsfas. Initialt var övergången från yrkesarbete till pensionärstillvaro dock för de flesta en tämligen överväldigande förändring just i stunden. Att “bara behöva tänka på mig själv” i motsats till att behöva tänka på jobbet (och tidigare familjen) är en djupgående upplevelse. Pengar kommer varje månad, vare sig man gör något eller inte. Som fotograferande pensionärer har de roligt, de överraskar sig själva med bilder som de tidigare bara trodde att andra människor kunde skapa och de röner uppskattning från fotokamrater i fotoklubbar eller via Facebook där deras bilder uppmärksammas i de fotogrupper de är medlemmar i.

Fotograferandet konkurrerar naturligtvis med annat i intervjupersonernas liv, men intervjupersonerna tycks i många fall se till att det finns tid att ta en bild här och var. En kamera som man bär med sig är alltid redo att användas och bilder finns överallt.

I detta kapitel gjordes beskrivningar av hur acklimatiseringen till det nya pensionärlivet gick för de intervjuade i studien. Att befrias från yrkeslivets fasta ramar och inrutade tidscheman är övrigt för de som tillbringat 40 år i den världen.

I nästa kapitel ”Slutdiskussion” redovisas resultaten i denna studie, de teoretiska ansatsernas lämplighet diskuteras och några idéer om framtida studier läggs fram.

5. Slutdiskussion

I det första av studiens kapitel som kallas ”Att lämna en invand värld” återfinns en skildring av studiens pensionärers övergång från yrkesarbetande till fotograferande pensionärer. Det andra kapitlet ”Mellan skilda världar” omfattar en presentation av de nyblivna pensionärernas försök att etablera en fotografisk hobby i det nya livet som pensionär. I studiens avslutande empiriska kapitel ”Att ta en ny värld i besittning” presenteras den roll av meningsskapare som fotograferandet tycks spela för de intervjuade pensionärerna.

Nedan diskuteras resultaten, här finns även kommentarer om såväl teoretisk litteratur som den övriga litteraturen var väl valda eller skulle ha kompletterats ytterligare.

Deltagarna i denna studie valdes ut för att jag visste att de höll på med fotografering. Jag antog att de inte gjorde det av tvång, utan för att det var något som de fann glädje i att hålla på med. De berättade också villigt och med inlevelse om sitt fotograferande. Jag antar att det delvis beror på att jag, som en av dem, kunde antas förstå vad det egentligen var de berättade om.

Pierre Bourdieu (1990:76) menar att populärfotograferingens hela paradox avslöjas av dess tidsdimension. Ett omedelbart snitt in i den synliga världen ger fotografering verktygen att lösa upp den fasta och kompakta verkligheten i vardagens uppfattning av en oändlighet av flyktiga profiler som drömbilder för att fånga helt unika stunder av ömsesidiga situationer av tingen, att förstå aspekter, omärkliga eftersom de är ögonblickliga, av den upplevda världen, att hejda mänskliga gester i det absurda hos ett nu som består av ”saltstoder”. Handlar det om att fånga det flyktiga, forma det och på det sättet bygga monument av det? Handlar det om en värld som Walter Benjamin och Bourdieu ser som ett flytande kalejdoskop av ögonblick vi aldrig kommer att kunna överblicka? De fotograferande pensionärerna gör dock sina försök att hantera detta flöde av möjliga bilder genom att de gör ett eget urval av motiv. De skapar på sätt och vis sin egen motivkrets, sitt förhållande till fotografering och skapar i och med detta en roll som fotografer.

Efter att ha riktat in sig på fotografi på ett annat sätt och med en annan intensitet än före pensioneringen har de fotograferande pensionärerna dels skaffat sig en hobby, dels adderat

något till sina tidigare liv. De har på det sättet skaffat sig mer erfarenhet och kunskap. De har kunnat låta yrkeslivet glida ut ur fokus och riktat in sig på något annat, även om fotograferandet varit en del av det tidigare livet för några av dem. De kan på det viset sägas ha förflyttat fokus för sin produktion av mening från yrkesliv till livet som fotograferande pensionär.

Vare sig man resonerar om pensionärernas nya liv som resultatet av en övergångsrit, eller som en effekt av att de tagit ett "blivande" i anspråk är det antagligen så att de blivit rikare på erfarenhet genom att de lärt sig nya saker, träffat nya fotointresserade människor eller skaffat sig nya mål i livet.

5.1 Var de teoretiska ansatserna användbara?

Arnold Van Genneps tre faser: preliminal, liminal och postliminal eller separation, marginalisering och återuppbyggnad fungerade väl i denna studie. Dels berodde det naturligtvis på att jag valde Van Gennep eftersom jag från början betraktade pensionering som en övergång från ett stadium i livet till ett annat och att Arnold Van Genneps delar övergången i tre tydliga stadier som är relativt enkla att lokalisera i det empiriska materialet.

Dock är övergången mellan yrkesliv och pensionärsliv inte så skarp som Arnold Van Genneps tanke om de tre faser skulle locka en till att tro. Separationsfasen kan för en del starta årtal innan pensionsdatum, marginaliseringsfasen kan vara kort för några eller betydligt längre för andra, återuppbyggnadsfasen tycks inträffa vid allt från pensionsdatum till årtal senare. Det mänskliga psyket reagerar inte på ett datum för pension med omedelbar omställning till ett liv som pensionär.

En del av resultatet av studien tycks handla om att det är genom fotograferandet som en mening produceras. Som jag tidigare återgett konstaterade en av de intervjuade: "När slutaren rasslar känner man att man lever". Kanske handlar det om att göra, i motsats till att inte göra, som kan sägas vara en lös och vid definition på en levande människa. Rör jag på mig och gör saker så är jag levande.

Gilles Deleuzes tankar om "becoming", hur vi förflyttar oss mellan olika stadier i livet, som blir våra egna stadier, men som redan fanns innan vi nådde dem, kändes också som ett

fruktbart perspektiv i en studie av människor som genomgår/genomgått en förändring. De fotograferande pensionärernas ”blivande” skulle ha kunnat se annorlunda ut. James Williams (2005:181) påpekar att ”att bli” för Deleuze betyder ”att vara”. Deleuze definierar livet som en omvandlingsprocess där varat, eller existensen, är ett ”blivande”. Vi kan med andra ord betrakta livet som en resa med en räckta oavbrutna ”blivanden” som kan betraktas som det ”vara” vi vanligen kallar livet. De skilda ”blivandena” kanske inte ens går att separera från varandra. Deleuze, sedd med Williams ögon, beskriver med andra ord en livsresa fylld av förändringar som är själva livet.

5.2 Denna uppsats som forskning

Denna studie bygger på att de intervjuade pensionärerna sysslar med fotografi. Det utesluter en del andra ”blivanden” i Deleuzes mening även om de intervjuade pensionärerna kan ha gått igenom parallella ”blivanden” som att bli en person som har barnbarn eller att bli en person som radikalt har förbättrat sin färdighet i franska genom att delta i kurser. Det är lätt att fastna i en kategori, även om den är utgångspunkten för en studie, så existerar inte de fotograferande pensionärernas fotoaktiviteter i ett vakuum, de genomgår andra ”blivanden” som är en del av deras liv.

När det handlar om kvalitativa studier som denna, med åtta intervjuade och en viss förförståelse eftersom jag, författaren, i många stycken delar de intervjuades erfarenhet, fascinerar jag alltid av att det växer fram en bild, en berättelse. Berättelsen är inte sann för var och en av de intervjuade, men för en utomstående ger en sådan här skildring en bild av hur det kan vara att vara en fotograferande pensionär. Eftersom jag sedan 1969 är skolad i det här kvalitativa sättet att undersöka verkligheten känns det också som om det är ett effektivt sätt att få ett första grepp om en verklighet. På något sätt ”finns” inte tankarna och berättelserna om det lilla kollektivet förrän de fästs på papper.

5.3 Resultat

Tre saker har slagit mig under arbetet med denna studie. Den första är att allt är möjligt, du kan ”bli” vad du vill eller intressera dig för saker som dyker upp i din väg och drar in sig in sin verklighet och du ”blir” denna aktivitet. Den andra är att det förefaller som om den enskilde blir intresserad av det hon lägger ner mycket tid på. Intresset ökar ju mer tid man ägnar åt sitt intresse. Den tredje handlar om att intresset efter en tid tycks fungera sömlöst

ihop med resten av personen, vi adderar det nya intresset till vår portfölj av intressen och efter en tid förefaller det som om det alltid varit en del av oss.

Inledningsvis ställdes frågor som: Varför börjar någon syssla med fotografi efter pensionen? Vad är det för mening som produceras när vi tar tiotusentals fotografier under till exempel en vinter? Vad ger eventuella fotokamraternas omdömen om vissa bilder? Ersätter de pensionerade sin gamla yrkesroll med att försöka bli respekterade som fotografer, med eller utan stort F.

Varför någon börjar syssla med fotografi efter pensionen var en av frågorna till undersökningen. En förutsättning för de intervjuades fotohobby tycks utifrån vad de fotograferande pensionärerna berättar om sitt fotograferande tycks den digitala tekniken ha spelat en stor roll i deras val av fotografi som hobby. Den digitala tekniken möjliggör enkel hantering, billiga bilder och smidig spridning av fotografier via SMS, mejl eller grupper på Internet. Under intervjuerna framgår att det finns fyra kriterier som ska uppfyllas samtidigt för att ett fotograferingsintresse ska kunna fortlöpa över en längre tid. Det handlar om intresse, möjlighet, ekonomiska möjligheter och inte minst, tillgång till likasinnade.

En andra forskningsfråga handlar om vad det är för mening som produceras när vi tar tiotusentals fotografier. Oavsett vad de intervjuade pensionärerna anger som huvudanledning till att de fastnade för fotografering talar de om att fotohobbyn skapar mening genom att den ger motion, social samvaro och intellektuell stimulans. Samtidigt skapas den inte ur intet, utan de fotograferande pensionärerna skapar de förutsättningar de kan för att fotograferandet ska fyllas av mening för dem och för deras kamrater. De använder mycket av sin fria tid till fotorelaterade aktiviteter.

En tredje forskningsfråga handlar om vad fotokamraternas omdömen om de fotograferande pensionärernas bilder. De bedömer andras bilder och får sina egna bilder bedömda på en mer seriös nivå än när vi alla var barn och vi visade en teckning för våra mammor och alla mammorna tyckte att det var en mycket fin teckning. Bildbedömning tycks skapa en seriositet kring synen på resultatet av det egna fotograferandet.

En fjärde fråga handlade om huruvida de fotograferande pensionärerna ersätter sin gamla yrkesroll med att försöka bli respekterade som fotografer, med eller utan stort F. I viss mån

tycks det vara så, men det handlar kanske om att det är mer tillfredställande att göra något på ett bra sätt, du ska först själv vara nöjd, du har i yrkeslivet kanske lärt dig att man blir bättre på det du sysslar mycket med. De fotograferande pensionärerna har gott om fri tid att disponera och kan därför i princip använda den tid de förr la på yrkesarbete till sitt fotograferande. I och med att de bestämmer själva hur mycket tid de ska lägga ner på fotograferandet kan de också välja att inte använda all tillgänglig fri tid.

5.4 Framtida forskning

Jag föreställer mig att studier av delmoment i en fotograferande pensionärs vardag som deltagande i kurser, aktiviteter och åtagande i fotoklubbsverksamhet, strategier vid besök på fotoutställningar eller fotomässor eller att följa någon fotograferande pensionär under de 24 timmar som till exempel tävlingar som Berlin Fotomarathon eller Stockholm Fotomaraton utspelar sig skulle bidra till att bygga ut berättelsen om fotograferande pensionärer.

Kanske skulle det till och med vara fruktbart att göra studier av fotoklubbars verksamhet. Det kräver dock ett längre tidsperspektiv än en studie av detta slag klarar av att inkludera eftersom de flesta fotoklubbar bara träffas för klubbmöten åtta-nio gånger per år och kanske har en tre-fyra fotoarrangemang i form av utflykter per år. Som projekt för en bok om livet i det svenska fotoaktivitetslandskapet skulle det dock kunna fungera.

Litteratur

Barthes, Roland. 1993. (1980) *Camera Lucida: reflections on photography*. New ed. London: Vintage.

Bourdieu, Pierre. 1990. (1965) *Photography: a middle-brow art*. Cambridge: Polity in association with Blackwell.

Cartier-Bresson, Henri. 1952. *The Decisive Moment*. New York, Simon and Schuster.

Colebrook, Claire. 2002. *Gilles Deleuze*. London and New York : Routledge.

Deleuze, Gilles & Guattari, Felix. 1987. (1980) *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. University of Minnesota Press; Minneapolis, London.

Deleuze, Gilles. 1995. (1990) *Negotiations*. Columbia University Press New York Chichester, West Sussex.

Deleuze, Gilles. 2003. (1981) *Francis Bacon: The Logic of Sensation*. London, New York: Continuum.

Djukanovic, Ingrid. 2017. *Depression in older people – Prevalence and preventive intervention*. Diss. Linnaeus University Dissertations No 274/2017. Linnaeus University Press, Växjö.

Fischer-Lichte, Erika. 2008. *The Transformative Power of Performance: A New Aesthetics*. Routledge Chapman & Hall, London & New York.

Hyltén-Cavallius, Sverker. 2005. *Minnets spelrum. Om musik och pensionärskap*. Diss. Södertälje: Gidlunds förlag.

Kember, Sarah J. 2008. The Virtual Life of Photography. I: *Photographies* Vol. 1, No. 2, September 2008, s. 175–203.

Latour, Bruno & Hermant, Emilie. 1998. *Paris ville invisible*. Paris: La Découverte-Les Empêcheurs de penser en rond.

Mitchell, William J. 1992. *The reconfigured eye: visual truth in the post-photographic era*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Nilsson, Magnus. 2008. *Våra äldre – Om konstruktioner av äldre i offentligheten*. Diss. Linköping Studies in Arts and Science No. 450. Linköpings Universitet, Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier.

- Ronström, Owe. 1998. *Pigga pensionärer och populärkultur*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Sassoon, Joanna. 2007. Photographic Meaning in the Age of Digital Reproduction. I: *Archives & Social Studies: A Journal of Interdisciplinary Research Vol. 1, no. 0 (March 2007)*.
- Sjölund, Maria. 2012. *Levd erfarenhet av ålder – Föreställningar om och erfarenheter av att vara och bli äldre*. Diss. Institutionen för Socialt arbete Umeå universitet.
- Sonesson, Göran. 1999. Post-photography and beyond: From mechanical reproduction to digital production. I: *Visio, 4,1 Spring 1999: Postphotography*. Sonesson, Göran, (ed.), s. 11-36.
- Sontag, Susan. 1973. *On photography*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Stattin, Jochum. 2007. *Hobbyentusiaster och folkhemsbyggare*. Stockholm : Carlsson.
- Van Gennep, Arnold. 1981. (1909) *Les Rites de Passage. Étude systématique des Rites*. Mouton and Co et Maison des Sciences de l'homme. Paris : Éditions A. et J. Picard.
- Weber, Max. 1991. (1904) Vetenskap och politik - samhällsvetenskapernas objektivitet. I: *Tre klassiska texter*. Göteborg: Korpen.
- Werner, Erika. 2012. *Trygg, sviken eller osäker. Tankar och förberedelser inför pensioneringen* Diss. Lund Dissertations in Social Work 44. Lund University, Socialhögskolan, Lund.
- Williams, James. 2005. *The Transversal Thought of Gilles Deleuze: Encounters and Influences*. Clinamen Press Ltd.

Stockholms universitet/Stockholm University
SE-106 91 Stockholm
Telefon/Phone: 08 – 16 20 00
www.su.se

**Stockholms
universitet**